

DÜZELTME: MÜTEKADDİMİN KELÂM DÖNEMİ Şİİ KAYNAKLARDA BEDÂ-LEVH-İ MAHFÛZ İLİŞKİSİ*

Fehmi SOĞUKOĞLU
Dr., Gaziantep Ü.

<http://fehmisogukoglu@gantep.edu.tr>
orcid.org/0000-0001-8994-630X

Öz

Şia içerisinde ortaya çıkan bedâ inancıyla ilgili farklı görüşler ortaya konulmuştur. Bunlardan birisi de bedânın levh-i mahfûzdaki bir değişimin ifadesi olmasıdır. Allah'ın ilminin mahlûkata aksettiği alan şeklinde tasavvur edilen levh-i mahfûzun değişme durumu bedâ olarak nitelendirilebilmektedir. Levh-i mahfûz'dan bilgi alan peygamber veya imamın bildirdiği bir haberin aksi çıkması durumunda; peygamber veya imam yanlış bir aktarım yapmış olmayıp, levh-i mahfûz'da bir değişim olmaktadır. Bu düşünce müteahhirin bazı şîiler tarafından açıkta dile getirilir. Bu bakış açısı şîi düşüncenin iç dinamiklerine aykırı olmasa da bu fikrin mütekaddimîn şîi kaynaklardaki varlığı tartışmalıdır. Bu makalede mütekaddimîn kelâm döneminde Şia kaynaklarında bedâ-levh-i mahfûz ilişkisinin kurulup-kurulmadığı incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Bedâ, Levh-i mahfûz, Şia.

THE RELATION BETWEEN BEDA - LEVH-I MAHFUZ IN EARLY SHIITE SOURCES

Abstract

According to Shia the belief of bedâ is true but there are different ideas about it. One of them is that there is a change in Lawh al-mahfûz. Bedâ can be described as the change in Lawh al-mahfûz which is conceived as the area where Allah's knowledge reflects on the creatures. If the information provided by prophet or imam, who received those from the Levh al-mahfûz, is wrong; it means that there is a change in the Levh al-mahfûz, so the prophet or imam didn't misinform others intentionally. This thought is clearly manifested by some of the late Shia. Although this point of view does not contradict the internal dynamics of Shia thoughts, its existence in the early Shia sources is controversial. In this article, it will be examined that if the early Shia sources established a relation between bedâ and Levh al-mahfûz or not, during the period of kalam.

Key words: Bedâ, Lawh al-Mahfûz, Shia.

Atf: Fehmi Soğukoğlu, "Mütekaddimîn Kelâm Dönemi Şîi Kaynaklarda Bedâ-Levh-İ Mahfûz İlişkisi", *KADER*, 20/1 (2022), 574-585.

* Bu makale Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Prof. Dr. Ramazan Biçer danışmanlığında hazırlanmış olan "Sûfî ve Şîilerde Bilgi Anlayışı (Doğuşundan V/XI. yüzyıla kadar)" başlıklı doktora tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Bedâ

Mu'tezile ve Ehl-i sünnet düşüncesinde yeri olmayan bedâ, şîî literatüründe kullanılan bir terimdir. Kelime kökeni olarak "ortaya çıktı" anlamına gelen Arapça bedâ "بدأ" fiilinden türer.¹ Kur'ân-ı Kerîm'de altı âyette sözlük anlamıyla zikredilir.² Ragıb el-İsfahânî (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği) bu kelimeyi "bir şeyin açıkça görünmesi" olarak aktarmakta ve bedevî kelimesinin de bu kökten geldiğini vurgulamaktadır.³

Bedâ, terim anlamıyla ilk olarak Muhtar es-Sakafî (ö. 67/687)'nin Emevîlerle mücadelesinde ortaya çıkmıştır.⁴ Taberî (ö. 310/923)'nin aktardığına göre; Muhtar'ın ordusunda yer alan Abdullah b. Avf, Abdullah b. Şerîk'i ilâhî takdir çerçevesinde galibiyetle müjdelemiştir. Ancak savaş kaybedilmiştir. Bu durumda Abdullah b. Avf "Allah, dilediğini siler, dilediğini de sabit kılıp bırakır. Ana kitap (Levh-i mahfûz) O'nun yanındadır."⁵ âyetini okumuştur.⁶ Nevbahtî (ö. 300/912) konuyla ilgili benzer bir hadiseyi şöyle aktarır: Ebu'l-Hattâb Abbâsîlerin Kûfe'deki vâlilerinden İsâ b. Mûsâ'yla savaşa girince mensuplarını zaferle müjdelemiştir. Savaş kaybedilince de "Ben ne yapayım bedâ oldu" demiştir.⁷ Aynı durum Muhtar es-Sakafîye de atfedilir.⁸ Bu üç şahsiyet Emevîlere muhalif ve şîî karakterli olsa da, bu kimseler İmâmîyye tarafından önemsenmemiştir. Bu yüzden birçok araştırmacı bedâ inancının Şîa açısından önemini Ca'fer-i Sâdık (ö. 148/765)'la ilişkilendirmiştir. Onlara göre İmam Ca'fer oğlu İsmâil (ö. 138/755-56)'in kendisinden sonra imam olacağını söylemiş, ancak İsmâil ondan önce vefat edince, o bu durumu bedâ inancıyla açıklamıştır.⁹

Şîa mezhebinde bedâ inancı yukarıdaki aktarımlara ilave olarak birçok rivayet ekseninde de oluşur. Ancak buna yüklenen anlam tarihsel seyir içerisinde değişim göstermektedir. Bedâ inancını yukarıdaki rivayetlerde geçtiği şekliyle kabul eden Hişam b. Hakem (ö. 179/795)'e göre Allah Teâlâ'nın bilgisinde değişim olması mümkündür. Bedâ da tam olarak bunu ifade etmektedir ki bazı rivayetlerde geçen hususlar bunu doğrular niteliktedir. Aslında bedâyı önemli bir inanç yapan da Hişam'ın bu düşüncesidir. Onu bu görüşe iten temel etken ise, imâmet doktrindir. Buna göre mâsum imamın vereceği haberler kesin olarak ilâhî menşelidir. Onun verdiği bir haberin aksi çıkması durumu ise imamdandır kaynaklanmaz. Nitekim o

¹ Muhammed İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, I, (Beyrut: Dârü Sâdir, ty), s. 234.

² ez-Zümer 39/47,48; el-Câsiye 45/33; el-En'am 6/29; Yûsuf 12/35; el-A'râf 7/22.

³ Ragıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*, tah. Muhammed el-Keylânî, (yy, ty), s. 40.

⁴ Hasan Abdülsâtir, *Nazariyyetü'l-bedâ*, (yy: Müessesetü'l-urveti'l-vuskâ, ty), s. 55.

⁵ er-Ra'd 13/39.

⁶ Muhammed bin Cerîr et-Taberî, *Tarihü'l-ümem ve'l-müluk*, (Beyrut: Dârü'l-kutubi'l-ilmiyye, 1995), III, s. 489.

⁷ Nevbahtî, *Firaku's-Şia*, (Kahire: Dârü'r-Reşâd, 1992), s. 80; Hasan Abdülsâtir, *Nazariyyetü'l-bedâ*, s. 56.

⁸ Ebu'l-Muzaffer el-İsferâyînî, *et-Tabîr fi'd-dîn* (Beyrut: Âlemu'l-kütüb, 1983), s. 30; Ebü'l-Feth Tâcüddîn eş-Şehristânî, *el-Müel ve'n-Nihal*, Tah. Emir Ali Mehnâ, (Beyrut: Dârü'l-ma'rife, 1993), I, s. 171-172.

⁹ Avni İlhan, "Bedâ" *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, V, s. 290.

sadece kendisine bildirileni aktarıcı durumdadır. Hişam b. Hakem tarafından ileri sürülen bu düşüncenin imamlar tarafından savunulduğuna dair bir bilgimiz bulunmamaktadır. Bilakis şîi kaynaklarda imamlara isnad edilen görüşlerde Hişam'ın bu düşüncesinin bizzat imamlar tarafından şiddetle tenkit edildiği görülür. Konuyla ilgili olarak Sadûk (ö. 381/991), Ca'fer-i Sâdık'tan şöyle bir rivayet aktarır: "Her kim Allah'ın dün bilmediği bir şeyi bugün bedâ olarak bildi derse ben ondan beriyim."¹⁰

Şîi kelâmcıların bedâyâ önem verdiği görülmektedir. Bunun sebebinin şîi vasatta bedâ düşüncesinin yaygınlığı olmalıdır. Onlarda bedânın olmadığını ispat etmeye yönelik bir tutum görülmez. Ancak yanlış bedâ anlayışına karşı Allah Teâlâ'nın ilminin her şeyi kapsadığı ve bedânın onun ilminde bir değişikliğe neden olmadığı noktasında önemli çaba gösterirler.

Şîa kelâmında bedâ anlayışının olgunlaşmasında Kuleynî (ö. 329/941)'nin rivayetlerinin önemli bir yeri olduğu söylenebilir. O, bu konuyla ilgili Kâfî'de bir bâb açmıştır. Kendisinden sonra gelen kelâmcılar da onun aktardığı bilgiler çerçevesinde konuyu açıklamışlardır.

Kuleynî'nin bedâyâ ile ilgili aktarmış olduğu rivayetlerde temel hususlar şunlardır:

1. Bedâ kesin olarak imamlar tarafından kabul edilmiştir. Kuleynî el-Kâfî'de bu konuda bâb açarak konuyu derinlemesine inceler.¹¹
2. Bedâ Allah Teâlâ'yı methetmekte ve bu konuda "Allah Teâlâ bedâyâyla övüldüğü kadar hiçbir şeyle övülmedi" rivayetine yer vermektedir.¹²
3. Bedâ bütün peygamberler tarafından kabul edilmiştir. Konuyla ilgili olarak Ca'fer-i Sâdık'tan şu rivâyet nakledilir: Hiçbir peygamber Allah Teâlâ hakkında şu beş hususu ikrar etmeden nebî olmadı: Bedâ, Meşîet, Sucûd, Ubûdiyyet ve Tâat.¹³
4. Bedâ Allah Teâlâ'nın ilminde bir değişiklik anlamına gelmez. Bu konuda şöyle bir rivayet zikredilir: "Mansûr b. Hâzım dedi ki: Ebû Abdullah'a, bugün Allah Teâlâ'nın dün ilminde olmayan bir şey vuku bulur mu? O, buna cevaben dedi ki: Bunu söyleyene Allah lanet etsin. Dedim ki: Peki geçmişte olan ve bundan sonra olacak bütün hadiseler Allah Teâlâ'nın ilminde midir? Dedi ki: Elbette henüz mahlûkatı yaratmadan önce öyleydi." Ayrıca "Allah Teâlâ'nın yaptığı bedâ bilgisizlikten kaynaklanmaz." rivayetine yer verir.¹⁴

Kuleynî'den sonra gelen İmâmiyye mensuplarının bedâ hakkındaki düşünceleri onun aktardığı esaslar çerçevesinde gelişmiştir. Bu bağlamda şîi kelâmcılar bedâyâ

¹⁰ Şeyh Sadûk, *Musannefâtü Şeyh Sadûk*, (Kum: Dârü'l-Müctebâ, 2008), s. 48.

¹¹ Kuleynî, *Usûlü'l-Kâfî*, (Beyrut: Dârü't-teâruf, 1990), I, s. 194.

¹² Kuleynî, *Usûlü'l-Kâfî*, I, s. 197.

¹³ Kuleynî, *Usûlü'l-Kâfî*, I, s. 199.

¹⁴ Kuleynî, *Usûlü'l-Kâfî*, I, s. 198-199.

Allah Teâlâ'nın ilminde bir değişiklik olmadığı noktasını vurgulayarak yorumlamışlardır. Sadûk, Ca'fer-i Sâdık'a oğlu İsmâil konusunda isnad edilen bedâ sözünü Allah'ın daha önce bilmediği bir hususu bilmesi olarak yorumlanmasına şiddetle karşı çıkarak, böyle söyleyen kimseleri tekfir eder.¹⁵ O, bedânın anlamını açıklama noktasında, Yahudilerin Allah Teâlâ'nın âlemi yarattıktan sonra dinlenmeye çekildiğine inandıklarını, Müslümanların ise "Allah Teâlâ'nın her an bir iş içinde" olduğuna iman ettiklerini bildirir. Bu bağlamda Sadûk Allah Teâlâ'nın öldürmesi, diriltmesi, yaratması, rızık vermesi gibi fiili sıfatlarını bedâ olarak görmektedir.¹⁶

Usûlî geleneğin öncüsü Müfîd (ö. 413/1022) ise bedâyı "Vukûu beklenmeyen hususlardaki Allah'ın fiili" olarak tarif etmektedir.¹⁷ O, bedânın Allah Teâlâ'ya nisbetinin semâî olduğunu kabul eder. Bu bağlamda konu hakkındaki rivayetlerden yola çıkarak bu inancı Allah Teâlâ için ispat ettiğini belirtir. Ona göre ilgili rivayetler olmasa dahi bedâ, Allah Teâlâ'ya akıl cihetiyle de nispet edilebilirdi.¹⁸

Şeyh Müfîd kendisinin bedâ anlayışının bütün Müslümanlarca kabul edildiğini söyler.¹⁹ O, şîi olmayan kimselerin bedâyı sadece ismen reddettiklerini, mana itibarıyla kabul ettiklerini savunur. Onun bu söylemi yapmış olduğu tanım çerçevesinde doğru kabul edilebilir. Nitekim bütün Müslümanlar Allah Teâlâ'nın vukuu beklenmeyen bir olayı yaratabileceği hususunda hemfikirdir.

Şerif Mürtezâ (ö. 436/1044) ise bedâyı âhâd haberlerle geliyor olması sebebiyle reddeder. Ona göre bedâ, ancak nesih anlamında kullanılırsa doğru kabul edilir.²⁰

Bedâ inancı ilk ortaya çıkışında Allah Teâlâ'nın ilminde olan bir değişimi andırırsa da, zamanla şîi kelâmcılar tarafından Allah Teâlâ'nın fiilleriyle alakalı bir zemine çekilir. Bu bağlamda bedâyı nesihle de ilişkilendirdikleri görülür.

Nesih konusunun Allah Teâlâ'nın ilmiyle ilgili bir değişikliğe sebep olacağı düşüncesine kelâmcılar arasında rastlanmaz. Ancak, Yahudilerin kendi kitaplarının hükmünün nesh olması durumunun Allah'ın bilgisinde değişikliğe neden olacağını öne sürerek neshe karşı çıktıkları görülmektedir. Onların bu düşüncesi yerinde değildir. Nitekim Tevrat'ta dahi Allah Teâlâ'nın daha önceden emrettiği hususlarda zaman ve şartlara göre değişiklik yaptığı bildirilir. Hz. Âdem'in kız ve erkek

¹⁵ Şeyh Sadûk, *Kemâlü'd-dîn ve tamamı'n-ni'me*, Tah. Hüseyin el-A'lemî, (Beyrut: Muessesetü'l-a'lemî, 1991), s. 75.

¹⁶ Sadûk, *Musannefâtü Şeyh Sadûk*, (Kum: Dârü'l-Müctebâ, 2008), s. 47.

¹⁷ Şeyh Müfîd, *Tashîhü İ'tikâdi'l-İmamiyye*, (Kum: el-Mu'temerü'l-âlemî li elfiyeti'ş-Şeyh Müfîd, h.1413), s. 67.

¹⁸ Şeyh Müfîd, *Evâilü'l-makâlât*, (Kum: el-Mu'temerü'l-âlemî li elfiyeti'ş-Şeyh Müfîd, h.1413), s. 80.

¹⁹ Şeyh Müfîd, *Evâilü'l-makâlât*, s. 80.

²⁰ Şerif Mürtezâ, *Resâilü'l-Murtezâ*, (Kum: Dârü'l-Kur'âni'l-kerîm, 2000), I, s. 117.

çocukları birbirleriyle evlenmelerine izin verilmişken, Tevrat'ta bunun yasaklanması bu durumun örneklerindedir.²¹

Nesihle bedâ konusu birbirlerine yakın bir anlamı ifade eder. Bu bağlamda Şeyh Sadûk bedâ hakkında konuşurken nesihle aynı anlama gelen açıklamalarda bulunur. O, bu konuda şunları kaydeder: "Beda: Bir şeyi emretmesi sonra nehyetmesidir. Ya da nehyedip sonra emretmesidir." O, bu duruma şeriatlerin neshi ve kiblenin değişmesini örnek gösterir.²² Şeyh Müfid de Sadûk'un yolundan giderek nesihle bedâyı aynı fikri yapı içerisinde değerlendirmektedir ve bütün müslümanların nesih hakkında söyledikleri şeylerin bedâ için de geçerli olduğunu savunmaktadır.²³

Şîa'nın bedâ konusunda ortaya koyduğu deliller aynı zamanda neshin meşrûiyetine ait delillerdir. Bu bağlamda "Allah dilediğini siler, dilediğini bırakır; Ana Kitap O'nun katındadır."²⁴ âyeti gerek bedânın gerekse neshin delili olarak zikredilmektedir.

Şîi kelâmcılardan Sadûk, Müfid ve özellikle de Mürtezâ bedâyı nesih anlamında kabul eder. Şîa'nın bu büyük kelâmcıları ve onlardan önce olan Kuleynî ve imamlardan gelen rivayetler tümüyle Allah Teâlâ'nın ilminde bir değişiklik anlamındaki bedâyı kabul etmemesine rağmen mezhep içerisinde bu durumun itikadî bir boyutta tartışılıyor olmasında Hişam b. Hakem ve o dönemde yaşayan şîi toplumun inançlarının önemli bir yeri vardır. Nitekim Ehl-i sünnet ve şîi vasattaki bedâ algısı Allah Teâlâ'nın ilminin değişikliğe uğradığı noktasındadır. Eş'arî (ö. 324/935-36), Makâlât'ında bu konuya değinerek o dönemdeki şîi toplumun bedâ konusunda üç görüş içerisinde olduğu bilgisini aktarır. Buna göre birinci görüşte olanlar Allah Teâlâ'nın ilminde olan bir husus henüz insanlara bildirilmemişse, Allah Teâlâ bunu değiştirebilir anlamında bedâ olabilir. İkinci görüşe göre insanlar bilse de bilmese de Allah Teâlâ'nın hükmünde değişiklik anlamında bedâ olabilir. Üçüncü görüşe göre ise Allah Teâlâ'nın ilminde değişim anlamında bir bedâ olamaz.²⁵ Bu son görüşü Mürtezâ açıkça dile getirir. Ancak dönemle ilgili bilgilerden diğer görüşlerin daha yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Eş'arî, bizzat Hasan b. Muhammed b. Cumhur adındaki şîi âlimle konuyu görüştüğünü ve onun birinci görüşte olduğunu nakletmiştir.²⁶

Tarihsel süreçte Şîa'ya atfedilen Allah Teâlâ'nın ilminde değişim anlamındaki bedâ inancı şîi toplum içerisinde yer bulmuşsa da, Hişam b. Hakem gibi erken dönem şahsiyetleri dışında şîi kelâmcılar tarafından kabul görmemiştir. Bedâ yukarıda izah edildiği tarzda "vukuu beklenmeyen olay" veya "nesih" anlamında kabul edilirse,

²¹ Abdurrahman Çetin, "Nesih", *DİA*, XXXII, İstanbul 2006, s. 579-580; Ayrıca bkz. Taberî, *Câmiü'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân*, X, s. 207.

²² Şeyh Sadûk, *Kitabü't-tevhîd*, (Beyrut: Dârü'l-ma'rife, h.1387), s. 336.

²³ Şeyh Müfid, *Evâilü'l-makâlât*, s. 80.

²⁴ Ra'd 13/39.

²⁵ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, (Beyrut: 1980), s. 39.

²⁶ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, s. 39.

bu konuda Ehl-i sünnet ve şii kelâmcılar arasında bedâ ismini kullanmaktan başka bir farklılık gözlenmez ve her iki ekole göre de Allah Teâlâ'nın ilminde herhangi bir değişim olmaz.

Levh-i mahfûz ve Değişebilirliği Problemi

Levh-i mahfûz "bütün nesne ve olaylara ilişkin ilâhî ilim ve takdirin kayıtlı bulunduğu kitap" olarak kabul edilmektedir.²⁷ İlâhî bilgiden burada yazılı olduğu varsayıldığında burada oluşacak bir değişim Allah Teâlâ'nın ilminde değişim anlamına geleceğinden levh-i mahfûzun mahiyeti ilâhî bilgi açısından önemli bir konudur.

Köken itibarıyla levh ve mahfûz kelimeleri Arapça'dır. Levh; yazı tahtası, yazı yazmak için kullanılan düzgün yüzey anlamına gelirken, mahfûz; korunmuş demektir. Bu bağlamda "levh-i mahfûz" terkîbi "korunmuş yazı levhâsı" anlamına gelmektedir. Yusuf Şevki Yavuz, levh-i mahfûzun Kur'ân-ı Kerîm'de şu kavramlarla da zikredildiğini söyler: "kitâb"²⁸, "kitâb-ı mübîn"²⁹, "kitâb-ı meknûn"³⁰, "kitâb-ı mestûr"³¹, "ümmü'l-kitâb"³² bunlara ilâve olarak "imâm-ı mübîn"³³ ve zikir³⁴ kavramını da bunlara ekleyebiliriz.³⁵

Bu kavramların zikredildiği âyetlerden levh-i mahfûzla ilgili şu hususlar öne çıkar:

1. Levh-i mahfûz yazılmış bir kitaptır, ancak keyfiyeti meçhuldür.
2. Bu kitap kâinat yaratılmadan önce yazılmıştır.
3. Kur'ân-ı Kerîm ve kutsal kitaplar levh-i mahfûzda mevcuttur.
4. Bu kitapta kâinatta olacak her hadise ayrıntılarıyla yazılmıştır.

²⁷ Yusuf Şevki Yavuz, "Levh-i Mahfûz", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXIII, 151.

²⁸ el-En'âm 6/38: Yeryüzünde gezen her türlü canlı ve (gökte) iki kanadıyla uçan her tür kuş, sizin gibi birer topluluktan başka bir şey değildir. Biz Kitap'ta hiçbir şeyi eksik bırakmadık. Sonunda hepsi Rablerinin huzuruna toplanıp getirilecekler.

²⁹ Yûnus 10/61: (Ey Muhammed!) Sen hangi işte bulunursan bulun, ona dair Kur'an'dan ne okursan oku ve (ey insanlar, sizler de) hangi şeyi yaparsanız yapın, siz ona daldığınızda biz sizi mutlaka görürüz. Ne yerde, ne de gökte, zerre ağırlığınca, (hatta) bu zerreden daha küçük veya daha büyük olsun, hiçbir şey Rabbinden uzak (ve gizli) olmaz; hepsi muhakkak apaçık bir kitaptadır.

³⁰ el-Vâkıâ 56/78: Korunmuş bir kitaptadır.

³¹ el-İsrâ 17/58: Ne kadar memleket varsa hepsini kıyamet gününden önce ya helâk edeceğiz, ya da şiddetli bir azapla cezalandıracağız. İşte bu, Kitap'ta yazılmış bulunuyor.

³² er-Ra'd 13/39: Allah, dilediğini siler, dilediğini de sabit kılıp bırakır. Ana kitap O'nun yanındadır.

³³ Yâsîn 36/12: Şüphesiz biz, ölüleri mutlaka diriltiriz. Onların yaptıklarını ve bıraktıkları eserlerini yazarız. Biz, her şeyi apaçık bir kitapta (Levh-i Mahfûz'da) bir bir kaydetmişizdir.

³⁴ el-Enbiyâ 21/105: Andolsun, Zikir'den (Levh-i Mahfûz) sonra Zebûr'da (Kutsal Kitaplar'da) da, "Yere muhakkak benim iyi kullarım varis olacaktır" diye yazmıştık.

³⁵ Yavuz, "Levh-i Mahfûz", 151.

5. Bu kitap koruma altındadır ve ona sadece arınanlar yaklaşabilir.

Levh-i mahfûzla ilgili olduğu düşünülen âyetlerden yola çıkarak yapılan bu tespitlerin yanında, Allah Teâlâ'nın "Allah dilediğini siler, dilediğini silmez, kitâbın aslı (levh-i mahfûz) onun katındadır"³⁶ buyurması levh-i mahfûzdaki bazı hükümlerin silinebileceği, bir başka söylemle değişebileceği izlenimi vermektedir. Bu âyetin tefsirinde sahâbe döneminden itibaren çeşitli görüşlerin olduğu görülmektedir ve bu konuda birçok görüş ortaya konur. Bunlardan bazıları şunlardır: Birincisi: Levh-i mahfûzda kişinin başına gelecek her şey silinebilir, ancak şekavet ve saadet silinmez. İkinci görüşe göre ise âyette belirtilen iki kitap vardır. Birincisi mahv ve isbat kitabı ikincisi ise değişmesi mümkün olmayan ümmü'l-kitâb. Üçüncü görüşe göre Allah dilerse kişinin kaderinde olan herşeyi levh-i mahfûzdan siler. Dördüncü görüş: Levh-i mahfûzda bir değişiklik olmaz, mahv ve isbattan kasıt nesihdir. Beşincisi levh-i mahfûzda değişiklik olmaz, âyette kastedilen mahv ve ispât eceli gelen kişi ölür, gelmeyen kişi ise yaşar anlamındadır. Altıncısı: Levh-i mahfûzda bir değişiklik olmaz. Allah Teâlâ dilerse günahı bağışlar (mahv) veya bağışlamaz (isbat).³⁷ Bu görüşlerden ortaya çıkan sonuca göre levh-i mahfûzla veya kaderle ilgili değişikliğin olabilirliği ilk dönemden itibaren tartışılan, ihtilafli bir konudur.

Hadis literatüründen *Kütüb-i Sitte'*de levh-i mahfûz terkinine rastlanmasa da,³⁸ Taberânî (ö. 360/971) *el-Mu'cemü's-Sağîr'* de İbn Abbâs'dan rivayet ettiği bir hadiste 'kâfirûn' suresinin Allah Teâlâ katından, levh-i mahfûzdan indirildiği bilgisine yer vermektedir.³⁹ Bu doğrultuda sahâbiler arasında bu sözcüğün kullanımının yaygın olmadığı söylenebilir. Ancak levh-i mahfûzla aynı anlama gelen diğer terimlerin gerek sahâbe ve gerekse tâbiîn döneminde yaygınca kullanıldığı görülür.⁴⁰

Hadis rivayetleri içerisinde levh-i mahfûzun hiç değişmeyeceği yönünde açık ifadelerin olmasıyla birlikte,⁴¹ bazı iyi amellerin kazâyı değiştirebileceği zikredilmektedir.⁴² Kazâ, levh-i mahfûzdaki bir yazgının oluş vakti olarak tanımlanır,⁴³ kazâdaki değişiklik levh-i mahfûzdaki değişim anlamına

³⁶ er-Ra'd 13/39.

³⁷ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 2005), VI, s. 352-354; Taberî, *Câmiü'l-beyan an tefsiri'l-Kur'ân*, XXVI, s. 477-488.

³⁸ Yavuz, "Levh-i Mahfûz", 151.

³⁹ Taberânî, *el-Mu'cemü's-sağîr*, Tah. Muhammed Şekûr (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1985), II, s. 44.

⁴⁰ Buhârî, "Kitâbü bed'i-halk", 1: "Hz. Peygamber buyurdu: Allah vardı, ondan gayrısı yoktu. Arşı su üzerindeydi. Zikirde her şeyi yazdı..."; Tirmizî, "Kitâbü'l-kader", 17: "Ümmü'l-kitâb nedir bilirmisin, Allah ve resulü daha iyi bilir dedim. Hz. Peygamber o Allah Teâlâ'nın semâvâtı ve arzı yaratmazdan önce yazdığı bir kitaptır..."

⁴¹ Buhârî, "Kitâbü'n-nikâh", 8: "Hz. Peygamber buyurdu, ey Ebû Hureyre kalem kurdu senin başına gelen gelir."; Tirmizî, "Sifatü'l-kıyâmet", 59: "Bil ki: bütün ümmet sana menfaat sağlamak için birleşse Allah Teâlâ'nın sana yazdığından başka bir fayda sağlayamaz..."

⁴² Tirmizî, "Kitâbü'l-kader", 6: "Hz. Peygamber: Kazâyı ancak dua geri çevirir. Ömrü ancak iyilik uzatır".

⁴³ Yusuf Şevki Yavuz, "Kader", *TDV Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXIV, 58.

gelmektedir. Bu bağlamda özellikle dua ve iyi amellerin kaderi değiştirebileceği anlamındaki hadisler bu konuda önemlidir.

Kelâmcılar, levh-i mahfûz konusunu ilk dönemlerde değişebilirlik açısından incelemeyiz. Onların bu konuda daha çok iki hususu önemsedikleri görülmektedir. Birincisi kader bağlamındadır ki, İmâm-ı A'zam (ö. 150/767)'ın *Fıkhü'l-ekber*'de bu konuya değinmesinden o dönemki kader tartışmaları sırasında levh-i mahfûzun mahiyetinin bir yeri olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁴ İkinci husus ise Kur'ân-ı Kerîm'in mahiyetiyle ilgili tartışmalardır. Eş'arî, Ebu'l-Huzeyl el-Allâf (ö. 235/849-50)'ın Kur'ân-ı Kerîm'in yaratılmış olmasını kabul ederken, öncelikle levh-i mahfûzda yaratıldığı görüşünü savunduğunu nakleder.⁴⁵ Bu iki husustan özellikle kader konusu Allah Teâlâ'nın ilmi açısından önemlidir.

Ehl-i sünnet kelâmcıları kader konusunu levh-i mahfûzdan çok Allah Teâlâ'nın ilmiyle ilişkilendirdiklerinden değişmezliği üzerinde ittifak etmişlerdir. Bu sebeple kaderin değişmezliği ilkesinden levh-i mahfûzun değişmez olduğuna hükmetmemiz pek doğru olmaz. Bunu en net bir biçimde Ebû Muîn en-Nesefî (ö. 508/1115)'de görmekteyiz. O, bu konuda açıkça şekavet ve saadetin Allah Teâlâ'nın ilminde asla değişmeyeceğini belirttikten sonra aynı hususun levh-i mahfûzda değişebilirliğini dile getirmiştir.⁴⁶

Bedâ-Levh-i Mahfûz İlişkisi

Şîî düşüncede levh-i mahfûz konusu, bedâ ve mâsum imam anlayışı bakımından önemlidir. Bedâ, Hişam b. Hakem'in anlayışı doğrultusunda kabul edilse bile, Allah Teâlâ'nın ilminde olduğu düşünülen değişikliğin aslında Allah'ın ilminde bir değişiklik olmayıp ilminin tezahüründe olduğu da düşünülebilir. Bu değişimin olabileceği en önemli yer ise levh-i mahfûzdur.

Levh-i mahfûz, gerek Ehl-i sünnet ve gerekse şîî kaynaklarda Allah Teâlâ'nın ilminin mahlûka zâhir olduğu yerdir. Şîa'ya göre buradan melekler bilgi aldığı gibi, vasıtalı (veya vasitasız) olarak peygamber veya imamlar da bilgi alabilir. Bu bağlamda imamın levh-i mahfûzdan aldığı bilgi, levh-i mahfûzda olan bir değişim sonucu yanlış çıkarsa, bu bedâ olarak da açıklanabilir. Nitekim sonraki dönemlerde bedânın açıkça levh-i mahfûzla ilişkilendirildiği görülür.⁴⁷ Bu noktada şîî düşüncede levh-i mahfûza ayrı bir önem atfedilmektedir.

Kuleynî levh-i mahfûz terkîbini pek kullanmamaktadır. Levh-i mahfûzu daha çok ümmü'l-kitab sözcüğüyle zikretmiştir. Onun Allah Teâlâ'nın ilminin ikiye

⁴⁴ Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-ekber*, İmâm-ı Âzam'ın Beş Eseri içinde, Çev. Mustafa Öz (İstanbul:1992), s. 56.

⁴⁵ Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyin*, s. 598.

⁴⁶ Ebû Muîn en-Nesefî, *Bahrü'l-keîâm* (Dimeşk: Dâru'l-Farfûr, 2000), s. 81; Bu konuda yürütülen tartışmalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Recep Önal, *Ebü'l-Berekât en-Nesefî ve Kelâmî Polemikleri* (Bursa: Emin Yay., 2017), s. 466-474.

⁴⁷ Ca'fer es-Sübhânî, *el-Bedâ fi'l-Kitâb ve's-sünnet, Müessesetü'l-İmâmi's-Sâdik* (Kum: h. 1382), s. 60-61.

ayrıldığına dair rivayeti levh-i mahfûz bağlamında önemlidir. O, İmam Ca'fer'den şunu aktarır: "Allah Teâlâ'nın mebzûl ve mekfûf olmak üzere iki tür ilmi vardır. Mebzûl olan ilimden melek ve peygamberlere bildirilen her şey bizlere de ulaşmıştır. Mekfûf ise Allah Teâlâ'nın katında olan ilimdir. O ümmü'l-kitâbdadır."⁴⁸ Bu rivayette geçen mekfûf ilmin peygamber veya meleklerle bildirilmemiş olması ve bunun levh-i mahfûzda bulunuyor olması, bu rivayete göre levh-i mahfûzun değişmez olduğuna delildir. Kuleynî'nin aktarmış olduğu diğer rivayetler de bu yöndedir. Buna göre bedânın gerçekleşebileceği yer de levh-i mahfûz olamaz. Aktardığı rivayetlerinden onun levh-i mahfûzun dışında ikinci bir kader levhası kabul ettiği anlaşılmaktadır. Âyette geçen mahv ve isbatı da onunla ilişkilendirir ki o bunu mebzûl olan ilimle açıklamaktadır. Bu görüşlerden anlaşıldığı kadarıyla ona göre mahv ve isbat meleklerle bildirilen kader levhasında gerçekleşir.⁴⁹

Nûmânî (ö. 360/971) konuyu tartışmaya açmasa da, aktarmış olduğu rivayetlerde levh-i mahv ve levh-i isbât'ı açıkça zikreder. O, Muhammed Bâkır'dan da şöyle bir rivayet aktarır: Allah Teâlâ bu işi (Mehdî'nin gelişini) yetmişinci yıl olarak belirlemişti. Hz. Hüseyin şehit olunca Allah Teâlâ gazap etti ve yüz kırk yılına erteledi. Biz de bunu size haber verdik. Bundan sonra Allah Teâlâ bu iş için belli bir vakit tayin etmedi. Allah Teâlâ dilediğini mahv eder, dilediğini isbât eder. Ümmü'l-kitâb O'nun katındadır."⁵⁰ Onun konuyu imâmet eksenli olarak zikretmesi de önemlidir.

Kuleynî ve Nûmânî Allah Teâlâ'nın geçmiş ve gelecek her şeyi bildiğini zikretmekle beraber, bunun levh-i mahfûzda olduğuna değinmez. Şii gelenekte levh-i mahûzla ilgili net bilgileri ilk veren kişi Sadûk'tur. O, Allah Teâlâ'nın Hz. Âdem'i yaratmazdan iki bin yıl önce levh-i mahfûzda kâinatta olacak her şeyi beyan ettiğini belirtir. Allah Teâlâ'nın ilminin peygamber veya imama kadar ulaşma silsilesinde de levh-i mahfûzu ilk sıraya koyar. Ancak ona göre levh-i mahfûz Allah Teâlâ'nın yarattığı bir nesne değil, bir meleğin adıdır.⁵¹

Sadûk levh-i mahfûzu bir melek olarak vasfetmekle buradaki bilgileri mebzûl bilgi kapsamına dahil etmiş olsa da, bunun değişebilirliğinden bahsetmez. Onun bu görüşü levh-i mahfûzun değişebilirliğine kapı aralamaktadır. Nitekim Sadûk'un Hz. Ali'ye atfettiği "Allah dilediğini mahveder, dilediğini isbat eder, âyeti olmasaydı, size kıyamete kadar olacak herşeyi anlatırdım."⁵² sözü mebzûl bilginin değişime açık olduğunun göstergesidir. Bu bağlamda mebzûl bilgiyi, sadece bir yıllık kader olarak da görmek mümkün değildir. Olmuş ve olacak her hadisenin bilgisinden bahsedildiğine göre bu durumda levh-i mahfûz bu kapsama girmiş olur.

Sadûk'un rivayetlerinden ortaya çıkan bu görüşler Müfid tarafından eleştirilerek reddedilmektedir. O, öncelikle levh-i mahfûzun bir melek olduğu görüşüne karşı

⁴⁸ Kuleynî, *Usûlü'l-Kâfi*, I, s. 255-256.

⁴⁹ Kuleynî, aynı yer.

⁵⁰ Nûmânî, *el-Gaybe* (Kum: Dârü'l-Cûlân, 2011), s. 293.

⁵¹ Sadûk, *Meânü'l-ahbâr*, Tah. Ali Ekber el-Gifârî (Beirut, Dârü'l-ma'rife, 1979), I, s. 37.

⁵² Sadûk, *et-Tevhîd*, s. 305.

çıkar. Bu, bir bakıma levh-i mahfûzu mekfûf bilgi kapsamına sokma çabasıdır. Bu durumda levh-i mahfûz, Allah Teâlâ'nın katında olan bir nesnedir ve melekler dahil onun içeriğini kimse bilmemektedir.

Müfîd'e göre levh-i mahfûz Allah Teâlâ'nın kıyamete kadar olacakları yazdığı kitaptır. Levh, meleklerin gaybî hususları ve peygamberlere incek vahiylerin yer aldığı asıl kaynaktır. Allah Teâlâ bir peygambere gaybî bir hususu bildirmek isterse meleğe levh-i mahfûza bakmaya izin verir ve o oradan gerekli bilgiyi alıp peygambere iletir.⁵³

Şerif Mürtezâ da Hz. Cebrâil'in Kur'ân-ı Kerîm'i Allah katından alma yönüyle; Hz. Cebrâil Kur'ân'ı Allah'tan direk alabileceği gibi, levh-i mahfûzdan da okuyabileceğini belirtmektedir.⁵⁴ Mürtezâ konuyla ilgili "Onda kitabın ilmi ve henüz yazılmayan ilmi vardır." sözünün iki şekilde açıklanabileceğini söyler. Buna göre kitaptan kasıt levh-i mahfûzdur ya da Kur'ân-ı Kerîm'dir. O, Allah'ın ilmiyle levh-i mahfûzu birbirinden ayırarak, "Hiç şüphesiz ki Allah Teâlâ bunlardan fazlasını da bilir." der.⁵⁵

Tûsî (ö. 460/1067), ilgili âyetler bağlamında konuya değindiği gibi hadis rivayetlerinde gaybetle ilgili hususları açıklarken "levh"le ilgili bilgi verir. Onun konu hakkındaki görüşleri Müfîd'e yakın olmakla birlikte, levhin değişebilirliğiyle ilgili Sâdık'tan çeşitli rivayetlere de yer verdiği görülür.⁵⁶

Sonuç

Bedâ, şîi düşüncede ilk dönemlerden beri kabul edilen bir inanç olmakla birlikte, şîi toplumda buna farklı anlamlar yüklenmiştir. Bu kavrama farklı anlamlar yüklenmesi dönemselsel olarak açıklanabilse de, aynı durum toplumun farklı katmanlarının yorumları olarak da okunabilir. Her hâlükârda h. III. asırda şîi gelenekte üç farklı bedâ algısının var olduğu anlaşılmaktadır. Kuleynî, Sadûk, Müfîd, Mürtezâ, Tûsî gibi şîi düşüncüyü sistemleştiren âlimlerin bir bütün olarak bedânın Allah'ın ilminde bir değişiklik anlamına gelmediği yönde bir görüş benimsedikleri görülmektedir.

Şîi kaynaklar taranarak bedâya bir anlam yüklemeye çalışıldığında, bedânın levh-i mahfûzdaki bir değişimin ifadesi olması makul bir açıklama olarak görülmektedir. Nitekim Şîa'ya göre imamlar meleklerden bilgi alabilmektedirler. Bu doğrultuda bir meleğin, olacak bir hadisenin bilgisini levh-i mahfûzdan alarak imama aktarması mümkündür. Bu noktadan hareket edildiğinde imamın levh-i mahfûza dayanarak aktarmış olduğu bir bilginin aksinin çıkması bedâ olarak tanımlanabilmektedir. Bu

⁵³ Şeyh Müfîd, *Tashîhü'l-İtikâdi'l-İmamiyye*, s. 74

⁵⁴ Şerif Mürtezâ, *Resâilü'l-Mürtezâ*, IV, s. 26.

⁵⁵ Mürtezâ, *Resâilü'l-Mürtezâ*, IV, s. 138.

⁵⁶ Ebû Ca'fer et-Tûsî, *Tehzîbü'l-ahkâm*, (Beirut: 1992), II, s. 69.

düşünce şîî inançları açısından makul bir zemine otursa da, levh-i mahfûzun varlığının nedenselliği gibi çeşitli problemleri de beraberinde getirmektedir.

Levh-i mahfûzda bulunan bir bilginin değişmesinin imkânı, Allah Teâlâ'nın ilminde bir değişim olmasını gerektirmez. Nitekim Allah Teâlâ'nın o bilginin değişmeden önceki halini ve değişecekse nasıl değişeceğini de bilmesi mümkündür. Allah Teâlâ'nın değişime uğrayacak bir bilgiyi levh-i mahfûza yazdırmasının hikmeti ise ayrı bir tartışma konusu olacaktır.

Levh-i mahfûz, şîî düşünce açısından Allah Teâlâ'nın kendi ilminden yazdırdığı veya bildirdiği bir nesne veya bir meleğin adıdır. Her iki durumda da Allah Teâlâ, olmuş ve olacak hadiselerin bilgisini levh-i mahfûza aktarmıştır. Şîî düşünceyi temellendiren kaynaklardan hareket ederek bedâ-levh-i mahfûz ilişkisinin kurulması mümkün görülmektedir. Bununla beraber bu ilişkinin aynı kaynaklarda açıkça dile getirildiği söylenemez.

Kaynakça

Abdülsâtir, Hasan, *Nazariyyetü'l-bedâ*, yy: Müessesetü'l-urveti'l-vuskâ, ty.

Çetin, Abdurrahman, "Nesih", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXXII, 579-81.

Ebû Hanîfe, İmam-ı A'zam, *el-Fıkhü'l-ekber*, İmâm-ı Âzam'ın Beş Eseri içinde, Çev. Mustafa Öz, İstanbul: 1992.

Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, Beyrut: 1980.

İbn Manzûr, Muhammed, *Lisanü'l-Arab*, I-XV, Beyrut: Dârü Sâdir, ty.

İlhan, Avni, "Bedâ", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, V, 290-291.

İsfahânî, Ragıb, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, yy: tah. Muhammed el-Keylânî, ty.

İsferâyînî, Ebu'l-Muzaffer, *et-Tabsîr fi'd-dîn*, Beyrut: Âlemü'l-kutub, 1983.

Kuleynî, *Usûlü'l-Kâfi*, Dârü't-teâruf, Beyrut: 1990.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, Dârü'l-kutubi'l-ilmiyye, I-X, Beyrut: 2005.

Müfîd, Ebû Abdullah, *Evâilü'l-makâlât*, Kum: el-Mu'temerü'l-âlemî li elfiyyeti's-Şeyh Müfîd, h.1413.

_____, *Tashîhü i'tikâdi'l-İmamiyye*, Kum: el-Mu'temerü'l-âlemî li elfiyyeti's-Şeyh Müfîd, h.1413.

Mürtezâ, Şerîf, *Resâilü'l-Murtezâ*, I-IV, Kum: Dârü'l-Kur'âni'l-kerîm, 2000.

- Neseî, Ebu'l-Muîn, *Bahrü'l-keîâm*, Dimeşk: Dâru'l-Farfûr, 2000.
- Nevbahtî, *Fırakü's-Şîa*, Kahire: Dâru'r-Reşâd, 1992.
- Nûmânî, İbn Ebî Zeyneb, *el-Gaybe*, Kum: Dâru'l-Cûlân, 2011.
- Önal, Recep, *Ebü'l-Berekât en-Neseî ve Kelâmî Polemikleri* Bursa: Emin Yayınları, 2017.
- Sadûk, Ebû Ca'fer, *Kemâlü'd-dîn ve tamâmu'n-ni'met*, Tah. Hüseyin el-A'lemî, Beyrut: Muessesetü'l-a'lemî, 1991.
- _____, *Kitabü't-tevhîd*, Beyrut: Dâru'l-ma'rife, h.1387.
- _____, *Meânü'l-ahbâr*, Tah. Ali Ekber el-Gifârî, Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1979.
- _____, *Musannefâtü Şeyh Sadûk*, Kum: Dâru'l-Müctebâ, 2008.
- Sübhanî, Ca'fer, *el-Bedâ fi'l-Kitâb ve's-sünnet*, Kum: Müessesetü'l-İmâmî's-Sâdık, h. 1382.
- Şehristânî, Ebu'l-Feth, *El-Milel ve'n-nihal*, I-II, Tah. Emir Ali Mehnâ, Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1993.
- Taberânî, Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemü's-sağîr*, I-II, Tah. Muhammed Şekûr, Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1985.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr Ebû Ca'fer, *Câmiü'l-beyan an tefsîri'l-Kur'ân*, I-XIV, Tah. Ahmed Muhammed Şâkir, Kahire: Müessesetü'r-risâlet, 2000.
- _____, *Tarihü'l-ümem ve'l-müluk*, I-VI, Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1995.
- Tûsî, Ebû Ca'fer, *Tehzîbü'l-ahkâm*, I-X, Beyrut: 1992.
- Yavuz, Yusuf Şevki, "Kader", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXIV, s. 58.
- _____, "Levh-i Mahfûz", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, XXIII, s. 151.